

Književnost i obrazovanje

Čolić, Tamara

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:117916>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Tamara Čolić

Književnost i obrazovanje

ZAVRŠNI RAD

Rijeka, 2024.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Tamara Čolić

0009090365

Književnost i obrazovanje

Završni rad

Sveučilišni prijediplomski studij: Hrvatski jezik i književnost i Filozofija

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Iris Vidmar Jovanović

Rijeka, 2024.

IZJAVA O AUTORSTVU ZAVRŠNOG RADA

Kojom izjavljujem da sam završni rad naslova Književnost i obrazovanje izradila samostalno pod mentorstvom izv. prof. dr. sc. Iris Vidmar Jovanović.

U radu sam koristila literaturu navedenu na kraju završnog rada.

Ime i prezime studentice: Tamara Čolić

Vlastoručni potpis:

Sadržaj

1 Uvod	1
2 Uloga književnosti u obrazovanju.....	3
2.1 Pozitivan pogled na književnost u obrazovanju	4
2.2 Emocije u književnosti.....	6
2.3 Književnost kao svjedočanstvo.....	12
2.4 Kritički pogled na književnost u obrazovanju	15
3 Odgoj i obrazovanje	18
3.1 Podjela odgovornosti	19
4 Dobar život.....	26
5 Zaključak	30
6 Sažetak	31
7 Abstract.....	31

1 Uvod

*Jednog sam dana pročitao knjigu i cijeli mi se život promijenio.*¹

Navedeni citat najbolje opisuje ideju ovoga rada u kojem ću nastojati ukazati na povezanost između književnosti i života, odnosno na utjecaj književnosti i književnih djela na odgoj i obrazovanje. Vjerujem da se mnoštvo ljudi može povezati s Pamukovim citatom i da svatko ima vlastiti primjer knjige za koju može reći da je imala veliki utjecaj na njega. U kontekstu ovoga rada to je knjiga *Mi djeca s kolodvora Zoo*, napisana i prvi put objavljena 1978. godine.

U proljeće 1978. Horst Rieck, njemački novinar, prisustvovao je sudskom ročištu u Berlinu. Rieck je u to vrijeme istraživao berlinsku narkomansku scenu te je pratio sudski slučaj poslovnog čovjeka koji je optužen da je heroinom plaćao maloljetne prostitutke. U tome je procesu Rieck susreo jednu od svjedokinja, petnaestogodišnju Christianu Felscherinow. Nakon sudskog saslušanja, Rieck ju je pitao bi li bila voljna dati intervju te je pristala. Planirani jednosatni razgovor prerastao je u dva mjeseca intervjuja, koje su vodili i snimali Rieck i njegov kolega novinar Kai Hermann.²

U jesen iste godine dvoje novinara objavilo je Christianinu priču temeljenu na snimkama pod naslovom: *Christiane F. – Wir Kinder vom Bahnhof Zoo*. Knjiga je necenzurirana priča o životu Christiane i njezinih prijateljica i prijatelja. Christiane se počela drogirati s dvanaest godina, a s trinaest je postala ovisna o heroinu. Kako bi kupila drogu krala je, prosila novce i na kraju, kada to nije donijelo dovoljno novca za njezinu povećanu upotrebu droga, počela se prostituirati. I dalje je išla u školu te njezina majka nije znala za ovisnost dvije godine, iako je Christiane s prijateljima svakodnevno šetala ulicama berlinske željezničke stanice Zoo.³

Jedno od glavnih pitanja koje će se provući kroz rad je mogućnost dolaska do važnih spoznaja kroz određena književna djela koje potom možemo iskoristiti u svrhu edukacije i odgoja. Dakle, na primjeru knjige *Mi djeca s kolodvora Zoo* proučit će se na koji način književna djela mogu postati dio obrazovanja i odgoja. Centralna je teza rada da je književnost korisna i dobra u obrazovanju jer iz nje možemo učiti o dobrobiti, odnosno dobrome životu, i jer nam pomaže, kroz poticanje emotivnih reakcija, da osvijestimo svoje stavove o raznim temama koje književnost nudi. Govorit će se o kognitivnoj vrijednosti književnosti – u čemu se sastoji sposobnost književnosti da nas potakne na izgradnju bolje osobnosti i da bolje razmišljamo?

¹ Orhan Pamuk (turski pisac)

² Böhler 2018.

³ Böhler 2018.

Kako nas jake emotivne reakcije izazvane djelom, bilo fikcijom ili, kao u slučaju spomenute knjige, svjedočanstvom, motiviraju na određene reakcije?

Stoga ćemo započeti pitanjem može li se učiti iz književnosti te će se predstaviti i pozitivan i negativan odgovor, a u poglavljima nakon toga dat će se primjeri koji podržavaju tezu da je književnost korisna kroz analizu djela *Mi djeca s kolodvora Zoo* u kontekstu filozofije odgoja i filozofije dobrobiti. Pokazat će se važnost odgoja i moralnih uzora kao i to da knjiga daje poticaj za razmišljanje o dobrobiti.

2 Uloga književnosti u obrazovanju

Imaju li književna djela i druge uloge osim toga što su umjetnost i izvor zabave? Možemo li putem književnosti doći do važnih kognitivnih spoznaja ili ćemo ih promatrati jedino kao umjetnost riječi? Iako je područje filozofije književnosti veoma široko i pruža mnoge moguće teme, ovdje ćemo se zadržati na području učenja i znanja koje pruža književnost. U narednim redovima iznijet ću stavove koji bi trebali potkrijepiti tezu da nam je književnost korisna u obrazovanju i da može biti izvor znanja, te da, iako su neka djela čista fikcija, opet nam mogu otkriti nešto što nismo znali o sebi, drugima ili svijetu. Kada govorimo o književnosti u ovome slučaju, zadržavamo se na (dužim) proznim vrstama. Do pojave novele i proze u 16./17. stoljeću, promišljanje o književnosti bilo je ograničeno na poeziju, shvaćenu u širem smislu koji je uključivao i dramu⁴.

Prije nego što nastavimo potrebno je objasniti što znači da je književnost spoznajno i etički vrijedna. Time se želi reći da iz nje možemo učiti i imati značajne kognitivne koristi, a etička pitanja ogledaju se u samim radnjama nekih djela s kojima se mogu suočavati protagonisti. To možemo povezati sa svojim životom te, kroz prikaz izazova s kojima se susreću likovi, imamo mogućnost naučiti nešto o samim izazovima⁵.

Koja bismo zajednička obilježja mogli pronaći u knjigama poput *Olivera Twista* Charlesa Dickensa, *Klaonice* 5 Kurta Vonneguta, *Vrlog novog svijeta* Aldousa Huxleya, *Gospođe Bovary* Gustava Flauberta i *Rata i mira* Lea Tolstoja i mnogih drugih? Iako bi svi navedeni naslovi bili svrstani pod fikciju, koju karakteriziraju izmišljeni likovi, događaji i mjesta, svejedno iz njih možemo izvući korisne poruke koje nas mogu natjerati da promišljamo i, ponekad, promijenimo i prilagodimo svoje stavove s novim vrijednostima do kojih smo došli. Iako kada govorimo o fikciji, ne možemo uvijek tvrditi da se radi o svijetu koji nema zajedničkih obilježja s našim te da je sve izmišljeno jer mnogi romani upućuju na stvarne ljude i mjesta, kao što je *Plavuša* Joyce Carol Oates⁶, i sadrže opise okruženja stvarnog svijeta⁷.

Za razliku od znanstveno-istraživačkih radova kod kojih ne postoji sumnja možemo li nešto spoznati jer se temelje na iznošenju činjenica, dokazima i argumentaciji, književna djela imaju drugačiji postupak. Književnost standardno stvara fiktivne narative s dramatičnim strukturama,

⁴ Lamarque 2009: 30.

⁵ Vidmar Jovanović 2019: 18.

⁶ Roman Joyce Carol Oates iz 2000. koji predstavlja fiktionalizirani pogled na život američke glumice Marilyn Monroe. Autorica kaže da je roman djelo fikcije koje se ne bi trebalo smatrati biografijom.

⁷ Lamarque 2009: 53.

dok povijesni, filozofski i drugi znanstveni radovi koriste dokaznu strukturu⁸. Dok bi očigledna svrha povijesnog dokumenta, na primjer o Prvom svjetskom ratu, bila pružiti činjenične informacije, cilj pjesnika je priopćiti neki smisao o tome kako je moglo izgledati biti tamo.⁹ Čini se pritom bitnim spomenuti da je i književnost u određenim razdobljima, preciznije u realizmu u pravcu naturalizma, nastojala što objektivnije sa što više istine prikazati stvarnost, oslanjajući se na metode prirodnih znanosti. Naturalizam se veže uz Émila Zolu koji je tvrdio da pisac mora poput znanstvenika opisati likove u posebno izabranim životnim situacijama pa pomno pratiti njihovo ponašanje. Kao mogući razlog takvog principa pisanja spominje se Zolina oduševljenost znanstvenim uspjesima.

2.1 Pozitivan pogled na književnost u obrazovanju

Slušanje i čitanje priča iz kojih možemo izvući pouku nikome se ne čini kao nova praksa. Svi smo čuli za Ezopa i njegove basne prožete humorom iz kojih na kraju možemo iščitati ono bitno, ono što se zapravo htjelo reći. Zbog same prirode narativnih djela ona se čine, u nekim slučajevima, kao prikladniji izbor za podučavanje etičkim načelima. Naravno i filozofi su primijetili isto, pa se ukazuje na razlike između moralnog uvida koji se može steći iz same etičke teorije i onog dostupnog iz priče. Noël Carroll navodi primjer profesora filozofije Philipa Halliea u kojem je otkrio da je, za vrijeme predavanja etike, vjerojatnije da će učenici konvergirati, to jest međusobno se približiti u svojim moralnim prosudbama, kad su suočeni s narativnim djelom koje sadrži razvijene likove i situacije, nego kad bi trebali pregovarati o određenom problemu koristeći se moralnim teorijama i dedukcijom.¹⁰ Carrollova je teza da je ta prednost povezana s emocijama kojima se narativna djela koriste. Za razliku od čistih moralnih teorija, ono što književna djela sadrže što ih čini pogodnima za prenošenje poruke su *detalji, partikularije i konkretnost*.¹¹ John Gibson ima sličnu ideju kad kaže:

Kad se nađemo pogođeni književnim prikazom, skloni smo u njemu pronaći sugestiju, naznaku kako možemo gledati na stvarni svijet. Iako su likovi koje nalazimo u književnom djelu izmišljeni, određeni načini na koje autor njihovim životima pridaje značenje, postupcima hitnost, a odnosima posljedice, uvijek sugeriraju čitatelju način gledanja na stvarne ljudske stvari.¹²

⁸ Gibson 2009: 468.

⁹ Carr 2010: 10.

¹⁰ Carroll 2008: 36.

¹¹ Carroll 2008: 36.

¹² Gibson 2009: 472. Vlastiti prijevod

Književnost, dakle, može djelovati sugestivno, ona ima moć da oblikuje naš pogled na svijet čak i kada sadrži fiktivne situacije i likove. U čitanju djela možemo naići na događaje koji nas podsjećaju na vlastiti život, iako je bitno naglasiti da to nije nužan element, te u tom prepoznavanju poistovjetiti se s pročitanim iz čega možemo doživjeti emocionalno povezivanje s likom. Autor daje smisao životima odabranih likova kroz njihove postupke i međusobne odnose, a pri tome stvara narativne strukture koje služe kao interpretativni okvir za razumijevanje ljudskih iskustava izvan fikcije.

Tipično su narativna djela razrađenija od deduktivnih argumenata moralnih principa, navođenje dužnosti i obaveza, bilo da se radi o fikciji, poput *Zločina i kazne*, ili nefiktivnom djelu kao što su *Mi djeca s kolodvora Zoo* ili *Nevjernica*. Kada govori o konkretnosti, Carroll podrazumijeva bogatstvo konteksta koje vodi ka boljoj predodžbi o tome tko su likovi i što ih pokreće, s kojim se problemima suočavaju te na koji način mogu pokušati riješiti iste. Pripovijeda se o pojedinačnim događajima detaljnim opisima, bilo da se radi o izmišljenom svijetu ili prezentiranju nečijeg stvarnog života. U prikazu poteškoća protagonista i sami možemo pokušati pronaći rješenje za problem. Bogatstvo detalja u priči daje umu više sadržaja za analiziranje, a čitatelji, ili slušatelji, potaknuti su na pronalazak rješenja. Dakle narativna nas djela *angažiraju u suočavanju s problemima na način koji nam omogućuje da pronađemo moralnu jasnoću*.¹³ Književnost nastoji dati živopisan izričaj različitim područjima ljudskog iskustva. Velik dio sposobnosti književnosti da poboljša i proširi ljudsko iskustvo sastoji se u tome da nas pokrene pozivanjem na emocije.¹⁴

Ideja da su emocije dio književnog rada također nije nova jer ih je u kontekstu tragedije važnima smatrao još Aristotel. Za razliku od svog učitelja Platona, Aristotel je više prihvaćao ulogu umjetnosti u ljudskom oblikovanju. Smatrao ih je prikladnima za razvoj vrlina i prepoznao značaj glazbe i poezije u tom zadatku, a podučavanje gledatelja kroz katarzu osjećajima straha i sažaljenja smatrao je zadatkom tragedije.¹⁵

Tragedija je, onda, imitacija radnje koja je ozbiljna i, budući da ima veličinu, potpuna sama po sebi; u jeziku s ugodnim dodacima, svaka vrsta zasebno unesena u dijelove djela, u dramskom, a ne u narativnom obliku; s incidentima koji pobuđuju sažaljenje i strah, pri čemu se ostvaruje katarza takvih emocija.¹⁶

¹³ Carroll 2008: 36.-37.

¹⁴ Carr 2010: 10

¹⁵ MacAllister 2023: 3.

¹⁶ Aristotelova definicija tragedije, prema Lamarque 2009: 209. Vlastiti prijevod

Autor tragedije navodi publiku da kroz razmišljanje o sudbini tragičnog junaka osjeti spomenute emocije. Promišljanjem o greškama koje je počinio glavni lik, koje su ga dovele do neizbježnog pada, bojimo se i za sebe i pitamo se čeka li nas slična sudbina.¹⁷ Kroz scenske prikaze publika se može naučiti primjerenim i prikladnim osjećajima u tragičnim situacijama.

James MacAllister u članku u kojem govori o moralnom učenju kroz tragedije navodi

...da se iz Aristotela može zaključiti da umjetnost tragedije može moralno odgajati na tri glavna načina: putem obrazovanja emocija, pomažući publici da shvati što je važno u životu i oslikavanjem ponašanja koje je vrijedno moralnog oponašanja i ponašanja koje nije.¹⁸

2.2 Emocije u književnosti

Ovdje dolazimo do pitanja o emotivnim reakcijama i emotivnom povezivanju s fiktivnim likovima, koja se tradicionalno naziva *paradoksom fikcije*, a želi se iskazati čuđenje tome kako publika, unatoč tome što zna da su događaji pred njima izmišljeni, ipak ima emocionalne reakcije koje se čine objašnjive samo pod pretpostavkom da gledatelji ipak vjeruju da događaji nisu izmišljeni. Navodi da ljudi često imaju osjećaje poput sažaljenja i straha, koje smo spomenuli u tragediji, prema fikcijskim likovima.¹⁹

Emocije su vrlo kompleksan fenomen, a razlog njihove kompleksnosti leži u njihovoj *velikoj osjetljivosti na osobne i kontekstualne okolnosti*²⁰, a presudnu ulogu u stvaranju naših emocija igra način na koji poimamo određeni kontekst ili određenu osobu. Aaron Ben-Ze'ev kao razlog složenosti emocija također navodi i to što se one često sastoje od skupa emocija, a ne samo jedne²¹. Povezujući to s književnošću, način na koji likovi doživljavaju određene situacije ili osobe, kroz subjektivne osjećaje, oblikuje tijek radnje i dinamiku između likova. Primjerice, kada likovi u romanima prolaze kroz emotivne prekretnice, njihova se percepcija svijeta mijenja. Ova kombinacija emocija, kako Ben-Ze'ev navodi, često nije svediva na jednu emociju, već na skup različitih osjećaja, što se može vidjeti u mnogim klasičnim književnim djelima – na primjer Raskoljnikov iz *Zločina i kazne* koji istovremeno osjeća strah, zbunjenost i razočaranje. A emocije koje se javljaju kod čitatelja kao odgovor na opisane događaje, likove

¹⁷ Lamarque 2009: 210.

¹⁸ MacAllister 2023: 3.

¹⁹ Lamarque 2009: 212.

²⁰ Ben-Ze'ev 2001: 3.

²¹ Ben-Ze'ev 2001: 4.

i situacije utječu na doživljaj djela. Čitatelj uz interpretaciju emocija likova projicira i vlastite osjećaje i iskustva u priču, što dovodi do subjektivnog tumačenja djela.

Peter Lamarque dalje razvija ideju Samuela Taylora Coleridgea, britanskog romantičarskog pjesnika i teoretičara književnosti, da se publika dragovoljno uključuje u *zaustavljanje nevjerice*. Odnosno, oni zaista ne vjeruju u ono što vide, dakle znaju da se radi o fikciji, ali zaustavljaju tu nevjericu poradi kazališnog ili književnog iskustva. U obustavljanje nevjerice uključeno je nekoliko interpretacija, prva od kojih zanemaruje nevjerovanje i uključuje stvarno vjerovanje da su scene koje se opisuju ili, u slučaju kazališta, gledaju stvarne. No teorija Kendalla Waltona odbacuje tu interpretaciju te kaže da se u strahu, žaljenju ili divljenju fikcijskim likovima radi o prividu, iluzornosti tih osjećaja, iako imaju fenomenološke sličnosti s pravim osjećajima. Radi se dakle o *kvazistrahu*, *kvazisažaljenju*. Walton podupire drugu interpretaciju koja zanemaruje nevjericu, a vjerovanje je prisutno samo na određenoj razini. Činjenica da netko ne vjeruje da je zapravo u opasnosti i da ne poduzima korake da se udalji iz *opasne* situacije navodi Waltona da zaključi kako se ne radi o pravim emocijama straha.²² Tu teoriju naziva teorijom pretvaranja ili *make-believe* teorijom. Ne vjerujemo onome što čitamo, jer ne možemo vjerovati u ono za što znamo da nije istina. Ali možemo zamisliti da vjerujemo, pa koristimo opise u književnom djelu kao alate za naše maštovito uživanje u priču.²³

Carroll navodi da određene emocije, kao što su sažaljenje, ljutnja, strah, tuga, radost i ostale, koje su u središtu narativnih djela, imaju kognitivnu komponentu. Da bismo osjećali ljutnju, moramo odrediti objektom svog mentalnog stanja nekoga tko nam je učinio nešto nažao. To znači biti u kognitivnom stanju – vjerovati ili na drugi način prepoznati da je netko načinio štetu nama ili nekome, nekom cilju ili stvari s kojom smo povezani. Književni narativi izazivaju ili imaju namjeru izazvati emocionalne reakcije publike što se postiže načinom na koji su osobe, mjesta, stvari, događaji i radnje prikazani, a prikazuju se na takav način da su određene značajke u prvom planu.²⁴ Da bismo bolje shvatili kognitivnu komponentu pročitajmo što Ben-Ze'ev kaže.

Kognitivna komponenta daje potrebne informacije o određenoj situaciji. Nikakav emocionalni stav prema nečemu ne može se pojaviti bez nekih informacija o istome. (...) Kognitivna komponenta je u mnogim slučajevima razlog za početak ili prestanak emocija. Ludwigovo

²² Lamarque 2009: 213.-215.

²³ Gibson 2009: 475.

²⁴ Carroll 2008: 39.

uvjerenje da mu je Gilbert ukrao knjigu može biti razlog zbog kojeg je ljut na njega. Nakon što se otkrije da Gilbert nije ukrao knjigu, on više nije ljut.²⁵

Sljedeća interpretacija *zaustavljanja nevjerice* koju Lamarque navodi uključuje ne dopustiti nevjerovanju da poremeti naše prirodne emocionalne reakcije. Što bi značilo da nas, unatoč tome što znamo da je ono što čitamo ili gledamo fikcija, to ne ometa u doživljavanju emocija. Tu teoriju prihvaća velik broj ljudi. Alternativna teorija *make-believe* teoriji je teorija mišljenja. Njome se tvrdi da mašta može biti zamjena za vjerovanje. Podsjećanjem na izmišljene događaje i likove, publika se može istinski uplašiti ili biti potaknuta na sažaljenje, ili obuzeta divljenjem. Osjećaji su uzrokovani mišlju, ali nije tako da se bojimo samih misli. Jedan od prigovora upućenih toj ideji kaže da ne postoji objekt emocije, pa ako se netko zaista boji, osjeća strah, čega se zapravo onda boji?²⁶

Kako je već i spomenuto, književna djela pišu se s namjerom da izazovu emocionalni odgovor kod publike. Pa ako govorimo o osjećaju straha, u romanima horora opisi su pomno promišljeni i namjerno izabrani. Carroll navodi da se naša pažnja usmjerava na elemente koji zadovoljavaju kategoriju štetnog, ružnog i strašnog jer su upravo oni ti koji čine horor. Autor će navesti čitatelja da čudovište u tekstu poveže s pojmom užasnog. I na taj bi se način trebao potaknuti odgovarajući odgovor kod čitatelja. A kad se nađe u takvom stanju, čitatelj će tražiti dodatne detalje u priči koji će pojačati trenutno stanje užasa.²⁷ Ben-Ze'ev naglašava važnost mašte u emocijama na sljedeći način.

Stoga, iako se smatra da umjetnička djela opisuju imaginarne likove, ona lako izazivaju snažne emocije. Umjetnost zapravo može prilično često potaknuti intenzivnije emocije od onih koje imamo prema stvarnim ljudima. Na primjer, izgledniji ljudi na udaljenom mjestu u svijetu o čijoj sudbini čitamo u novinama ili čujemo na radiju. Mnogi su ljudi mnogo tužniji kada njihova omiljena zvijezda ili lik iz crtića strada u filmu, nego kada pročitaju o nekoliko stotina ubijenih ljudi u udaljenom mjestu u svijetu. Kad je pas Lassie umro u popularnoj TV seriji, milijuni su gledatelja tugovali.²⁸

Predložena je ideja da dok čitamo, uzmimo za primjer knjigu *Tisuću žarkih sunaca*, tuga koju osjećamo može se zapravo odnositi na ljude koji imaju sličnu sudbinu, ali problem koji se pojavljuje je da ne tugujemo jedino zbog ljudi iz stvarnih života s kojima možemo povezati

²⁵ Ben-Ze'ev 2001: 52.

²⁶ Lamarque 2009: 216.

²⁷ Carroll 2008: 40.

²⁸ Ben-Ze'ev 2001: 128.

sadržaj knjige, nego i zbog likova u knjigama. Colin Radford kaže da osjećamo iskreno žaljenje prema izmišljenim likovima, dok u isto vrijeme znamo da ne postoji ništa stvarno što bismo sažalijevali. Naše ponašanje iracionalno je i uključuje nedosljednost.²⁹ Ali u svakom su slučaju knjige ili filmovi emotivno dirljivi, i to unatoč njihovoj izmišljenosti, a ne zbog nje. Ben Ze'ev piše da *viši stupanj realnosti u smislu da su živopisni stvara intenzivne emocije unatoč niskom stupnju realnosti u smislu njihovog stvarnog postojanja*.³⁰

Svoje bismo emocije mogli shvatiti kao vodiče – ukazuju nam na ono nama važno, pa je zapravo trenutak u kojem nam djelo izazove određene emocije vrlo bitan. Isto tako, u nekim nam trenucima knjiga koju želimo pročitati može biti “preteška“, kako se zna reći, pri čemu mislimo na emotivna stanja koja nam izaziva. U tom trenutku nismo spremni osjećati određene emocije što može govoriti o našoj spremnosti da se suočimo sa snažnim emocijama, a to možemo povezati s našim životnim vrijednostima. Vezano uz to, posljednjih godina svjedočimo porastu terapijske upotrebe knjiga.³¹ U biblioterapiji, ili još zvanom knjigoterapiji, pojedinac čita ili sluša književno djelo posebno zbog njegove terapijske vrijednosti. Luana Poleis, psihologinja i psihoterapeutkinja, kaže da nas *svaka knjiga mijenja, utječe na naše svjesno i nesvjesno. Upijamo tuđe emocije, životne priče oblikuju naše misli i uvjerenja*.³² Biblioterapija je područje za sebe kojim se ovdje nećemo baviti, ali smatram važnim istaknuti ga. Na sličan način i Carroll opisuje emocije kada kaže sljedeće.

Emocije su brzi mehanizmi za procjenu stvari. (...) Naše emocije paze na naše brige i time utjelovljuju naše vrijednosti. One nas povezuju s našim vrijednostima. (...) Mnoge vrijednosti utjelovljene u emocijama moralne su vrijednosti. Uključivanje emocija može biti moralno razjašnjavajuće; emocionalni odgovor na situaciju može brzo i oštro privući našu pozornost na relevantne moralne varijable koje su uključene, važući ih različito i suptilno, što nam omogućuje da procijenimo i razumijemo situaciju brzo i jasno.³³

Jedan od razloga za osjećanje bliskosti i povezanosti s likovima iz knjige je i usvajanje njihove perspektive. Kroz književni narativ možemo pratiti događaj iznutra i postati dio njega. Na taj način promatramo život očima onih koji su neposredno uključeni u njega i osjećamo se povezano s njima.³⁴ Što više znamo o nečijem životu, dakle što su više opisani, to je veća naša

²⁹ Lamarque 2009: 217.-218.

³⁰ Ben-Ze'ev 2001: 128.

³¹ APA PsycNet ([Bibliotherapy: Practice and research. \(apa.org\)](https://www.apa.org/pubs/journals/00000000))

³² Luana Poleis ([Mind Art - Knjigoterapija \(luana-poleis.com\)](http://www.luana-poleis.com))

³³ Carroll 2008: 42.

³⁴ Ben-Ze'ev 2001: 129.

povezanost s njima. Zato kada čitamo knjigu poput *Mi djeca s kolodvora Zoo*, koja je i autobiografskog karaktera, možemo osjetiti veliko zanimanje za Christiane, ali i ostale ljude iz priče. Velik dio publike koja je pročitala navedenu knjigu nije imala izravan dodir s narkomanskim svijetom i njegovim posljedicama, pa kroz književni svijet može dobiti uvid u isti. Carroll piše da izlaganjem narativima koji nas upoznaju s raznolikim svijetom, s kojim većina nas inače ne bi bila upoznata, njeujemo svoje moralno-emocionalne reakcije. A s obzirom na to da moralna osjetljivost razvijena na ovaj način uključuje emocije, lekcije koje naučimo dublje su i ostavljaju jači dojam na nas od onih poučavanih jednostavno u smislu moralnih načela iz razloga što su emocionalna iskustva pamtljivija od teorijskih.³⁵

Jedan od najdojmljivijih i najupečatljivijih dijelova iz knjige je kada Christiane opisuje smrt svog prvoga dečka. Mama joj je donijela novine u kojima je potom pročitala da si je Atze, spomenuti dečko, ubrizgao “smrtonosni šut“, a prije toga napisao je oproštajno pismo u kojem upozorava sve mlade na opasnost heroina.

Sada ću okončati život, jer narkoman cijeloj rodbini i prijateljima donosi nevolje, brigu, gorčinu i očaj. Ne uništava samo sebe nego i druge. Zahvaljujem svojim milim roditeljima i svojoj bakici. U tjelesnom pogledu sam nula. Bit džanki uvijek je najgore sranje. Ali tko to tjera u nesreću ljude koji mladi, puni životne snage dolaze na svijet? Neka ovo bude pismo upozorenja za sve koji se nađu pred odlukom: da ipak jednom probam? Glupani, pogledajte mene. Sad više nećeš imati briga, Simone, zbogom.³⁶

Osim što nakon ovakvog oproštajnog pisma možemo osjećati cijeli spektar emocija, ovdje imamo izravnu poruku upućenu svakome tko ju pročita, a jasno govori i ima za namjeru odgovoriti mlade od isprobavanja heroina. Stranice su ispisane raznolikim situacijama koje nas mogu dotaknuti do srži. Iako nigdje u knjizi nije eksplicitno naznačeno da je njena bit odgovoriti mlade od droge, ona može tako djelovati. Od opisa maloljetne prostitucije, zahtjeva njihovih mušterija, uništavanja prijateljskih, ljubavnih i drugih odnosa pa do udarne vijesti – smrt Babsi, Christianine prijateljice, s četrnaest godina najmlađe žrtve heroina dotad u Berlinu. U knjizi se nalaze i fotografije ljudi i mjesta koje Christiane spominje, ali i drugih mladih, koje dodatno pojačavaju emotivni utisak. Slika, ipak, govori tisuću riječi. Od svih je fotografija izabrana samo jedna za prikaz u ovome radu.

³⁵ Carroll 2008: 44.

³⁶ Hermann & Rieck 2018 (prvi put objavljeno 1978.), na osnovi magnetofonskih zapisa, 142.-143. Dalje u tekstu Hermann & Rieck 2018

Fotografija prikazuje Liviju S. koja je s osamnaest godina umrla u javnom toaletu, a u džepu su pronašli pismo u kojem se obraća socijalnoj službi: *Još jednom Vas usrdno molim, jer me svaki dodatni dan može takoreći koštati života. Molim Vas da mi pomognete da postanem zdrava osoba.*³⁷

Gledajući ovu fotografiju možemo osjetiti sažaljenje, suosjećanje, tugu, strah, gađenje, pa čak i ljutnju. Uloga emocija u moralu često je zanemarivana. Iako nam je jasna razlika između emocionalnih stavova i moralnih pravila, emocije su i dalje moralno vrijedne. Posebnu ulogu imaju u našim odnosima s drugima gdje su iskrenost i pažnja prema specifičnim potrebama od presudne važnosti. Emocionalni stavovi također služe kao obrana od mnogih zločina.

³⁷ Hermann & Rieck 2018: 133.

Emocionalne evaluacije nastale su kroz dug proces evolucijskog i osobnog moralnog razvoja. Sukladno tome, značajne su u izražavanju naših najdubljih vrijednosti te u pružanju osnovnih smjernica za moralno ponašanje.³⁸ Iako smo, vjerujem, svi nekad iskusili gađenje ili tugu, ponovno doživljavanje istog kroz tekst aktivira tu spoznaju u nama podsjećajući nas kakav je to osjećaj. Podsjećajući nas na određene osjećaje, možemo si ih predočiti nakon pročitaneog teksta. To nas zauzvrat čini sposobnijima da suosjećamo s nekime tko prolazi kroz istu stvar.³⁹ MacAllister u svom članku analizira film *Force Majeure* i zaključuje da je sram glavnog glumca poučan za nas. Isto tako, iz Christianina svjedočenja mi vidimo njezine pogreške i možemo učiti iz njih. Kao i za glavnog glumca iz filma, njezina je sramota bolna i bolno je čitati, *a taj spektakl boli i srama može biti moralno poučan za neke ljude*.⁴⁰ Stoga možemo zaključiti da emocije imaju veliku ulogu u književnosti glede utjecanja na čitatelje te da, u nekim slučajevima, književna djela mogu biti uspješnija u prenošenju moralnog učenja od samih moralnih teorija. Bitno je naglasiti da se ovime ne misli na potpuno odbacivanje ili ukidanje teorijskih učenja, već da književnost može biti iskorištena u tu svrhu.

2.3 Književnost kao svjedočanstvo

Neki filozofi predlažu promatranje književnih djela (romana, novela, pripovijetki) kao svjedočanstva. Prvo je potrebno definirati svjedočanstvo. Ono može biti, prema Griceu, komunikacija, učenje iz riječi po Lackey ili govorenje općenito, prema Fricker.⁴¹ U ovom se radu prihvaća širi pogled na svjedočanstvo, koji zastupa Iris Vidmar Jovanović, a njime se tvrdi da netko može svjedočiti jednostavno govoreći, stoga prošireni narativ može biti svjedočanstvo, bez uvjeta da je samo svjedočanstvo dokaz onoga što je rečeno. Naša razgovorna praksa glavni je razlog za takvo shvaćanje svjedočanstva. Kada slušamo nekoga kako nam prepričava određeni događaj, uz informacije o sudionicima i mjestu radnje, čujemo i mišljenje osobe koja iznosi te informacije. U razgovoru s drugim ljudima, razmjenjujemo svoje načine razmišljanja. Priče drugih mogle bi promijeniti naša mišljenja i potaknuti nas da razmotrimo nove mogućnosti.⁴² Kao opravdanje za tretiranje književnih radova kao svjedočanstva, Vidmar Jovanović navodi činjenicu da se autore shvaća kao promatrače društva, uz strukturalnu simetriju između svjedočanstva i književnosti jer u oba slučaja dobivamo podatke o raznim stvarima koje mogu doprinijeti našem znanju i razumijevanju svijeta⁴³ zato što je cilj nekih

³⁸ Ben-Ze'ev 2001: 278.

³⁹ Green 2008: 100.

⁴⁰ MacAllister 2023: 14.

⁴¹ Prijić-Samaržija, Vidmar 2012: 66.

⁴² Vidmar Jovanović 2019: 70.-71.

⁴³ Vidmar Jovanović 2019: 68.-69.

književnih djela pružiti uvid u određenu regiju ljudskog iskustva i okolnosti. Isto tako, kroz književnost se mogu otkriti stvarna ljudska iskustva, prakse i institucije. Pozornim čitanjem možemo bolje shvatiti stvarnost ljudskih odnosa jer književnost govori o svijetu stvarnog ljudskog iskustva i djelovanja.⁴⁴ Baccarini i Vidmar izdvojili su dvije kategorije epistemoloških koristi umjetnosti, a preciznije narativne književnosti.

Prva uključuje 'iznošenje činjenica' i u tom je smislu paralelna s paradigmatičkim slučajem svjedočenja u kojem ono što svjedok govori može biti izvor znanja kao puko stjecanje činjenica za njegovu publiku. Drugi se odnosi na podizanje svijesti, produbljivanje našeg razumijevanja o nekim temama bilo specifičnim, snažnim i uključivim načinom pružanja činjenica ili predstavljanjem stava i mišljenja umjetnika koji može biti prosvjetljujući, ili izazovan za nas.⁴⁵

U svom ciklusu *Ljudske komedije* Balzac je upravo i pokušao dati sliku Francuske tadašnjeg vremena. U mnoštvu romana, točnije devedeset i jednom, prikazuje društvo i analizira političke, gospodarske i kulturne prilike. Htio je dočarati odnos između društva i pojedinca iz moralnog, emocionalnog i socijalnog konteksta. Čitajući njegove romane, ali i romane njegovih suvremenika koji su također djelovali u razdoblju realizma, možemo dobiti dojam o tadašnjem životu. U tom je slučaju autor poput informatora, svjedoka, koji nam daje podatke. Moguć je prigovor glede umjetničke prirode književnih djela koja može utjecati na pouzdanost prenesenih informacija. No kako navodi Vidmar Jovanović, u čitanju knjiga čitatelji su svjesni toga da čitaju fikciju, za razliku od slušanja ili čitanja *pravog* svjedočanstva za koje ne možemo biti sigurni je li lažno ili istinito jer osoba koja svjedoči može imati namjeru iskriviti činjenice i predstaviti događaj drugačije. Autori ne iskrivljuju činjenice namjerno, jer pisanje romana praksa je koja ne zahtijeva istinitost kao nužnost. Iako nije tako da su sva djela nepouzdana, u nekima se mogu pronaći vjerodostojni podaci.⁴⁶ Neka djela, dakle, možemo smatrati vrstom svjedočanstva jer postoji relacija između autora i čitatelja – autor se obraća publici. pisci često iznose relevantne činjenice o svijetu u svojim romanima. Lamarque navodi da M.W. Rowe inzistira da je istina uvijek vrlina, a laž uvijek mana. Međutim, kaže i da u fikciji istina nije nužna ni dovoljna za književnu vrijednost, jer naš interes uvijek može zadržati humor, energija ili zaplet u djelu.⁴⁷ U cijelom ovom procesu i publika ima zadatak – ne bismo trebali uzimati opisane situacije i činjenice zdravo za gotovo, nego bismo trebali imati dokaze za prihvaćanje

⁴⁴ Vidmar Jovanović 2019: 42.

⁴⁵ Vidmar, Baccarini 2010: 333.

⁴⁶ Vidmar Jovanović 2019: 69.

⁴⁷ Lamarque 2009: 229.

izjava.⁴⁸ Čitatelji su, dakle, dužni pronaći evidenciju za ono što se iznosi u djelima koja bi trebali ići u korist autora kao osobe koja svjedoči. Vidmar Jovanović navodi još jedan razlog zbog kojega bi čitatelji trebali evaluirati ono pročitano, a to je zbog raznih tema koje književnost obrađuje. U primjeru djela *Lolita*, profesor Humbert daje obrazloženja za seksualne odnose s maloljetnicama. Čitatelj bi se smatrao odgovornim ako bi prihvatio takav stav, zato čitatelji imaju odgovornost promišljanja o pročitanoj kako bi bili sigurni usvajaju li moralno problematična stajališta, kao što je slučaj i u svakodnevnoj komunikaciji.⁴⁹

Postoje, dakako, fikcijska i nefikcijska djela – u nefikcijska ubrajamo članke u novinama, autobiografije, biografije, povijesne spise i ostalo u čemu se navode činjenice, za razliku od fikcije koja opisuje izmišljene ljude i situacije. Zato bismo nefikciji trebali vjerovati, zbog namjere autora da prenese nešto činjenično o svijetu, no to naravno nije uvijek tako. U fikciji je autoru cilj potaknuti publiku da zamisli događaje koje opisuje, a ne prenijeti istinu o svijetu, iako fikcija ne povlači nužno neistinu. Zato je zamišljanje prikladniji opis stava čitatelja prema fikciji, a ne vjerovanje.⁵⁰ Knjiga *Mi djeca s kolodvora Zoo* autobiografskog je karaktera te je kao takva primjer svjedočanstva. Ako bismo otišli u Berlin, mogli bismo posjetiti stanicu Zoo, Wutzkyallee podzemnu stanicu, kvart Gropiusstadt i adresu gdje se prije nalazio poznati klub *Sound*, i druga mjesta koja se spominju u knjizi. To bi bila izravna vrsta opisa činjenica – opisuje se stvarni svijet. Druga vrsta opisa koju navode Baccarini i Vidmar je neizravni opis u kojem autor određuje jedan karakter za prikaz mnoštva u stvarnome životu.⁵¹ Primjer toga bila bi Emma Bovary, to jest njezin lik, koja prikazuje tipičnu francusku ženu iz 19. stoljeća, bez vlastite imovine, bez prava glasa i prava na rad, koja je morala ovisiti o mužu. Ili Raskolnikov – siromašni student u velikome gradu. Ti likovi stoje za tisuće sličnih žena i muškaraca. Opisima tipičnih likova književnost nam prenosi informacije o svijetu, upoznaje nas s različitim slojevima života i u tome ispunjava kriterij informativnosti. Baš kao što navode Baccarini i Vidmar.

Možemo reći da ono što umjetnost može učiniti za nas nije samo pružiti nam činjenice, već nas može učiniti svjesnijima istih ili njihova značaja. Umjesto da nam daje znanje ili prijedloge za izgradnju znanja, može učiniti da postanemo osjetljiviji prema nečemu, može podići našu svijest o nečemu, može učiniti da to bolje cijenimo.⁵²

⁴⁸ Vidmar, Baccarini 2010: 335.

⁴⁹ Vidmar Jovanović 2019: 73.

⁵⁰ Prijić-Samaržija, Vidmar 2012: 69.

⁵¹ Vidmar, Baccarini 2010: 338.

⁵² Vidmar, Baccarini 2010: 341.

Prije kraja treba izdvojiti još jednu neizostavnu karakteristiku književnih djela koju navodi Vidmar Jovanović, a tiče se dijaloga između likova. Neki kognitivni znanstvenici tvrde da obraćanjem pažnje na njihove misli i izjave možemo poboljšati svoju sposobnost za predviđanje i razumijevanje tuđeg ponašanja. A uz to, kroz raznolikost likova, time i stavova, poboljšavamo svoju spremnost za zastupanje određene ideje, ili uviđamo argumente protiv nekog stava⁵³.

2.4 Kritički pogled na književnost u obrazovanju

Sada će se dati kraći ogled teorija koje ne idu u korist književnosti u obrazovanju, odnosno ne podupiru tu ideju. Takav stav možemo naći već kod Platona, koji je smatrao razum važnijim od emocija i bojao se da bi umjetnička djela mogla čovjeku dati pogrešne ideje. Platona brine neprofesionalnost umjetnika. Tvrdi kako umjetnici nisu educirani o stvarima o kojima pišu, stoga su njihovi radovi nepouzdana izvori znanja. Uz publiku koja također ne posjeduje znanje lako dolazi do zavaravanja, ali umjetnik je ipak u prednosti jer koristi posebno izabrane riječi, fraze, ritam i na taj način stvara iluziju da je obrazovan. Pa se zato pjesnici samo čine mudri, jer znaju *upotrijebiti umjetnička sredstva kako bi stvorili imitaciju koja zapravo ne otkriva ništa o pravoj prirodi oponašane stvari*.⁵⁴

I samim promjenama u konceptu književnosti može se steći dojam o njenoj neepistemičkoj prirodi. Ovdje se posebno ističe romantizam, razdoblje koje je započelo krajem 18. stoljeća i trajalo do, otprilike, tridesetih godina 19. stoljeća. Velik utjecaj na književnike imao je Rousseau svojim pozivom na povratak prirodi i tvrdnjom da moderna civilizacija čovjeka sve više udaljava od prirodnog stanja jednakosti. Umjetnost se počela shvaćati kao izraz mašte i vizije autora, osjećajnost je bila iznad razuma⁵⁵, a romantičkim se smatralo ono nadnaravno, fantastično, idealističko, nerealno. Romantičarski umjetnici često su se smatrali izdvojenima iz društva i udaljenim od konvencionalne pobožnosti, a mnogi od velikih romantičarskih pjesnika prozvani su amoralnim ili nemoralnim. Pjesnici Byron, Shelley i Keats prozvani su *đavoljim pjesnicima*. Bunili su se protiv svega što sputava čovjekovu slobodu i protiv utvrđenog poretka i vrijednosti. Zato se u njihovim djelima nalaze mitske buntovničke figure poput Prometeja i Fausta. Kasnije, utjecajem Marxa i Nietzschea, književnici Ibsen, Mann i Hesse prikazuju umjetnika u duhovnom sukobu s vrijednostima buržoaskog društva. Umjetnik je spreman

⁵³ Vidmar Jovanović 2019: 75.

⁵⁴ Vidmar Jovanović 2019: 25.

⁵⁵ Iako je bitno napomenuti da romantizam nije razdoblje potpunog napuštanja razuma, osobito njegova ranija faza ne može se svesti samo na intenzivnu kulturu osjećaja. Kultura razuma romantičarima je sporna kada se svede na učenje o građanskom moralu kao zdravorazumskom. U procesu racionalizacije htjeli su sačuvati čar mašte i poetičnosti.

zaboraviti gotovo sve postojeće moralne konvencije ili tabue u potrazi za osobnom umjetničkom vizijom.⁵⁶

Pristaše antikognitivističkog stava ne poriču da ono predstavljeno u književnosti može biti duboko, perceptivno i inspirativno. Ono što tvrde je da je lako objasniti tu dubinu u estetskom smislu, što je i prirodnije jer su književna djela umjetnička djela, dok u kognitivnom nije. Pokušaj traženja kognitivnih vrijednosti u književnim djelima bio bi kategorijalna pogreška jer su estetska i kognitivna domena dvije odvojene, zasebne kategorije. Radi se o pokušaju prijenosa termina koji pripadaju znanstvenom i filozofskom području na estetsko područje.⁵⁷ Također, danas prisutnim vrijednosnim relativizmom tvrdi se da su umjetničke preferencije jedino izraz osobnog ukusa, te ne postoji objektivna osnova za estetski ukus. Stoga ocijeniti umjetničko djelo kao dobro ili loše jedino govori o vlastitim preferencijama. Takve preferencije ne zahtijevaju opravdanje, a svaka je jednako vrijedna drugoj.⁵⁸

Nužno je spomenuti Lamarquea i Steina H. Olsena koji pišu da *mašta nema za cilj istinu. Možemo zamišljati, razmišljati, zabavljati misli bez ikakve predanosti istini.*⁵⁹ Upravo je ta sloboda mašte ono što omogućuje piscu da stvori fiktivnu stvarnost, mitove ili fantastične svjetove. Književnost nema obvezu držati se istinitosti, već služi da nas uvede u nove dimenzije ljudskog iskustva, često proširujući granice onoga što možemo zamisliti. Dobar su primjer književnici poput G. G. Márqueza ili J.K. Rowling jer su stvorili svjetove koji djeluju nevjerovatno. Tvrdnja da književnost može stvarati bez predanosti istini dopušta književnosti igru, eksperimentiranje i slobodno stvaranje gdje istina može, ali i ne mora biti cilj. Također, još jedna kritika koju ističe Lamarque vezana je uz stručnost književnika, a polazi od slične ideje kao i Platon.

Bismo li očekivali da oni koji su uronjeni u velika književna djela bolje razumiju ljude i svijet od onih koji nisu toliko načitan? Ipak, čini se da nema dokaza da su takvi čitatelji posebno upućeni u ljudske osobine, kao što su psiholozi ili društveni znanstvenici ili čak filozofi. Književni kritičari nisu traženi kao stručnjaci ili savjetnici za ljudska pitanja.⁶⁰

Lamarque se osvrnuo i na tvrdnju da čitajući djela možemo saznati kakav je osjećaj biti netko, na primjer žena u Francuskoj u 19. stoljeću. Pa iako empatija koju ćemo možda osjetiti može naglasiti određene probleme, to ne odgovara na pitanje doprinosi li književnost široj funkciji

⁵⁶ Carr 2010: 3.

⁵⁷ Gibson 2009: 468.

⁵⁸ Carr 2010: 7.

⁵⁹ Lamarque, Olsen 1994: 11.

⁶⁰ Lamarque 2007, prema Vidmar Jovanović 2019: 30.

učenja. Na isti način možemo angažirati emocije čitajući časopise ili ogovarajući druge. Problem koji izdvaja tiče se načina na koji je čitanje književnih djela posebnije u odnosu na druge narative.⁶¹

Još je jedan kritičar kognitivne vrijednosti književnosti Jerome Stolnitz. Prema njemu, procjena umjetničkog djela trebala bi se baviti jedino pitanjem kako su umjetnička sredstva spojena. Njegovi su argumenti učinkoviti ako se književnost promatra odvojeno od znanosti, u suparničkom odnosu.⁶²

Umjetničke istine, kao i umjetnička djela iz kojih nastaju, diskretno su nepovezane i stoga ne tvore korpus ni vjerovanja ni znanja. Stoga se formalne proturječnosti toleriraju, ako se ikad spomenu. Samo rijetko umjetnička istina ukazuje na pravi napredak u znanju. Umjetničke istine izrazito su banalne. U usporedbi sa znanostima prije svega, ali i s poviješću, religijom...⁶³

Prije prelaska na novo poglavlje, koje će se baviti temom filozofije odgoja, želim podijeliti svoje mišljenje. Kao što je u uvodu spomenuto, teza je ovoga rada da su nam književna djela korisna ne samo u estetskom i umjetničkom pogledu nego i u odgojno-obrazovnom. Izlažući se idejama u književnosti Dostojevskog, Tolstoja, Orwella, Solženjicina, Austen, Brontë i drugih učimo se razmišljati i artikulirati vlastite misli, što pospješuje komunikaciju i smanjuje nesporazume. Također, zamišljajući se na mjestu likova možemo se pitati kako bismo sami postupili u određenim situacijama, a emocionalne reakcije koje možemo imati govore nam o našim vrijednostima, iz čega učimo o sebi. Čitanjem potresnih autobiografskih djela izlažemo se situacijama u kojima se inače ne bismo našli, možemo učiti iz tuđih grešaka i postajemo sposobniji suosjećati s drugima. I sama činjenica da nas neka knjiga može potaknuti na razmišljanje o dobrom životu čini se kao dobar razlog za prihvaćanje teze o kognitivnoj vrijednosti književnosti.

⁶¹ Lamarque 2009: 247-248.

⁶² Vidmar Jovanović 2019: 33.

⁶³ Stolnitz 1992, prema Vidmar Jovanović 2019: 34.

3 Odgoj i obrazovanje

Za potpuni razvoj čovjekove cjelokupne osobnosti nužan je odgoj, koji započinje rođenjem. Čovjek je, kao biće, sačinjen od nagona, potreba i osjećaja, ali, kako navodi Aleksandra Golubović, čovjek se upravo po intelektualnoj i moralnoj dimenziji razlikuje od svih ostalih bića⁶⁴. Stoga je bitno od najranijih čovjekovih dana pravilno ga voditi kroz izazove odrastanja. Disciplina koja se bavi odgojem i obrazovanjem je filozofija odgoja koja promišlja o biti odgoja, odnosno pokušava odrediti koji su glavni ciljevi odgoja i obrazovanja te se bavi krepostima, to jest vrlinama, o kojima je govorio već i Aristotel, a podijelio ih je na intelektualnu i moralnu dimenziju.⁶⁵ Gledajući u prošlost i suprotstavljajući dvije antičke sile, možemo primijetiti bitne razlike u pristupu odgoju i u funkciji umjetnosti ka istome. Tako Marko Pranjić navodi:

Drevni su se Rimljani kad je u pitanju odgoj (...) od početka opredijelili za odgoj čiji je najuzvišeniji cilj bila skrb oko države i njena zaštita kako od vanjskih provala plemena i naroda tako i od unutrašnjih nasrtaja pojedinaca i skupina. No, dok je Grčka svijet darivala svojim glazbenim, filozofskim i teorijskim spoznajama, dotle je Rim to činio na nešto drukčiji način. Ponudio mu je, naime, svoj smisao za konkretno i praksu ostajući pritom privrženikom države i prava kao najuzvišenijih društvenih vrijednosti. (...) Istina je da su zato u početku bili manje zainteresirani za književnost, znanost, umjetnost i filozofiju te nisu svete himne, pjesmu i pučku mudrost, kao oblike svog kulturnog i kulturnog življenja, pretvarali u zasebna umijeća i znanost.⁶⁶

Iz navedenog bismo citata mogli zaključiti da je pristup umjetnosti u edukaciji suprotan kod antičkih Grka i Rimljana, no situacija nije tako jednodimenzionalna. Naime Platon je poznat kao kritičar umjetnosti te se zalaže za državu bez umjetnika ili barem cenzuru djela⁶⁷, a njegov je najpoznatiji argument, koji iznosi u djelu *Republika*, onaj u kojem govori da umjetnik stvara svoja djela na način da drži ogledalo i okreće ga po prirodi.⁶⁸ Za Platona, ono što nam predstavljaju naša osjetila netočna je kopija istine, a s obzirom na to da umjetnik samo reproducira takve kopije, umjetničko stvaranje dvostruko je udaljeno od bilo kakvog istinskog znanja o stvarnosti.⁶⁹ Umjetnost nam, dakle, daje djelomičnu sliku stvari. Za Platona je također problematično, kako navodi Vidmar Jovanović, to što umjetnik ne posjeduje znanje o stvarima o kojima piše, što čini umjetničko djelo nepouzdanim izvorom znanja. Umjetnik može zavarati

⁶⁴ Golubović 2010: 610.

⁶⁵ Golubović 2010: 610., 614., 616.

⁶⁶ Pranjić 2015: 173.

⁶⁷ Carr 2010: 2

⁶⁸ Vidmar 2019: 23.

⁶⁹ Carr 2010: 1.

ljude koji isto tako nemaju dovoljno znanja da mu povjeruju zbog načina na koji umjetnik piše.⁷⁰

S druge strane stoji Aristotel koji je prepoznao umjetnost kao nužnu za pozitivno ljudsko oblikovanje, točnije *pravilan emocionalan razvoj*,⁷¹ i izdvaja važnost glazbe i poezije za razvoj vrline, što odgovara Pranjićevu opisu grčkog odgoja kao *estetskog jer se zasniva na unošenju ideja u svijet umjetničkog oblikovanja bilo ono govorno, slikovno, literarno, graditeljsko itd., gdje vladaju slične norme kako bi se došlo do željenog cilja*.⁷² Umjetnici i njihova djela mogu nam pomoći u razumijevanju svijeta, sebe samih i odnosa s drugima⁷³. Da bismo bolje shvatili ulogu umjetnosti u antičko doba u kontekstu odgoja pročitajmo sljedeći citat.

...ono što je ipak kod Grka postojalo, a za odgoj je bilo presudno, je idealna slika o čovjeku stvarana u to vrijeme, a nadahnjivala je sve oblike njihove umjetnosti pa je kao takva bila ogledalom onog najidealnijega što je priželjkivao grčki duh i odrazom njegovih najintimnijih aspiracija. Primjerice, bez onog mnoštva najrazličitijih kipova koji su stajali u Olympiji i posvuda u Grčkoj a iz kojih je zračio ideal grčkoga čovjeka, bilo bi nemoguće razumjeti *agona* Pindarove pobjedničke pjesme koji je zaokupljao grčku maštu.⁷⁴

Golubović navodi da se od Aristotela nadalje može govoriti o intelektualnom i moralnom odgoju koji se i danas najviše naglašavaju.⁷⁵

3.1 Podjela odgovornosti

Je li za odgoj zadužena samo obitelj, odnosno roditelji, ili u njega treba uključiti i širu zajednicu u koju možemo ubrojiti društvene ustanove, poput vrtića i škole, te cijeli niz profesija koje se nalaze u spomenutim institucijama, uključujući i samu državu? Uključivanje države u čin odgajanja čini se plauzibilnim jer je upravo ona zadužena za provedbu i osmišljavanje odgoja i obrazovanja. Postoji, dakle, prostor za suradnju između filozofije odgoja i filozofije politike.⁷⁶

Krajem 18. stoljeća zavladao je romantičarski pokret u književnosti i filozofiji. Romantizam se borio protiv prihvaćenih etičkih i estetskih normi, a J. J. Rousseau smatra se prvim važnim predstavnikom. J. J. Rousseau pripada novovjekovnoj filozofiji odgoja, a u romanu *Émile ili o odgoju* razradio je političku antropologiju i pedagogiju.⁷⁷ Pozvao je ljude na povratak prirodi i

⁷⁰ Vidmar 2019: 25.

⁷¹ Carr 2010: 1.

⁷² Pranjić 2009: 11.

⁷³ Carr 2010: 2.

⁷⁴ Pranjić 2009: 16.

⁷⁵ Golubović 2010: 616.

⁷⁶ Golubović 2010: 611.

⁷⁷ Hrvatska enciklopedija ([Rousseau, Jean-Jacques - Hrvatska enciklopedija](#))

zaključio da društvo kviri umjetno stvoreni napredak. Čovjeka se htjelo osloboditi od okova društvenih konvencija i nametnutog društvenog morala u romantizmu. Golubović navodi:

Novost u njegovom pristupu je svakako naglašavanje primata prirodnog odgajanja. Prirodni odgoj bi bio odgoj u kojem se u prvom redu vodi računa o djetetovim prirodnim sklonostima i tempu potrebnom za njihov razvoj te mogućnosti da se one spontano usavršavaju. Pritom Rousseau piše i o negativnom utjecaju kulture koja, prema njegovom mišljenju, uništava djetetovo prirodno stanje i spontanost. Upravo kultura i civilizacija predstavljaju najveći rizik za čovjekovo „zdravo“ odgajanje.⁷⁸

Opisujući prirodan odgoj i spontanost možemo skrenuti pažnju na prvih nekoliko stranica u kojima Christiane opisuje svoje djetinjstvo. Priča počinje kada se, u dobi od 6 godina, Christiane sa svojim roditeljima i mlađom sestrom seli sa sela u Berlin u četvrt Kreuzberg, a na kraju se opet sele u malen stan na jedanaestom katu koji je bio dio stambenog kompleksa smještenog u Gropiusstadtu, četvrti na periferiji Berlina. Povodom te velike promjene, Christiane ističe dotadašnje sretno i bezbrižno iskustvo na selu, nasuprot surovoj stvarnosti velegrada.

Nakon nekoliko dana usudila sam se sama izaći biciklom na ulicu jer su se tamo igrala djeca, nešto starija od mene. U našem selu starija su se djeca uvijek igrala s mlađima i pazila su na njih. Djeca ispred našeg stana odmah su rekla: “Što hoće ova ovdje?” Onda su mi otela bicikl.⁷⁹

U Gropiusstadtu sam bila glupa seljančica. Nisam imala iste igračke kao ostali. (...) Kod nas na selu često smo biciklom odlazili u šumu, do potoka s mostom. Tamo smo gradili brane i tvrđave na vodi (...). Svatko je mogao predložiti čega ćemo se igrati. (...) U Gropiusstadtu jedan je dječak bio vođa. Bio je najjači i imao je najljepši pištolj na vodu...Općenito smo se više igrali jedni protiv drugih nego jedni s drugima. Sve se vrtjelo oko toga da se drugom nekako napakosti.⁸⁰

U djelu *Aktualnost Rousseauovih promišljanja filozofije odgoja s posebnim osvrtom na moralni odgoj* Golubović ističe da je dijete potrebno odgajati kroz igru te mu omogućiti i poticati ga na smijeh i radoznalost.⁸¹ Upravo bi djetinjstvo trebalo biti najbezbrižnije razdoblje života. Nadalje se tvrdi da ako na dijete odmalena utječe društvo, koje je iskvareno, ono dolazi u kontakt s manama od kojih se ne može samostalno obraniti. Budući da je dijete ranjivo, ta je okolina loša za njegov razvoj i tu najvažniju ulogu ima roditelj, odnosno učitelj, da usmjeri

⁷⁸ Golubović 2010: 617.

⁷⁹ Hermann & Rieck 2018: 7.

⁸⁰ Hermann & Rieck 2018: 8.

⁸¹ Golubović 2013: 29.

dijete. Dijete promatra kako se ponašaju odrasli, njegovi roditelji i učitelj, dakle moralnom ponašanju dijete se uči od odraslih.⁸² Opet iz knjige možemo izvući dobar primjer upravo za situaciju koju je Rousseau opisivao. Naime, Christiane na više mjesta opisuje kako je njezin otac fizički zlostavljao nju, njezinu sestru i njihovu majku – svoju ženu. Kad se dijete ponaša na način za koji roditelj ili odgajatelj procjenjuju neprihvatljivim oni nastoje takva ponašanje smanjiti ili zaustaviti. U tom pokušaju neki nanose bol ili zastrašuju djecu kako bi djeca prestala s neželjenim ponašanjem zbog straha od posljedica. No istraživanja pokazuju da fizičko zlostavljanje osim straha i izbjegavanja ponašanja koje dovodi do udarca uzrokuje i druge pojave, kao što su oponašanje roditelja, na primjer zlostavljanje mlađe braće ili sestara, povlačenje iz igre s vršnjacima, izoliranost, plaćanje visoke cijene zbog nakupljene srdžbe kroz godine, tjelesne povrede i mnogo drugih.⁸³

Jedno sam vrijeme imala poteškoća s razlikovanjem slova H i K. Majka mi je to jednu večer objašnjavala s konjskom strpljivošću. Ali ja sam je jedva uspijevala pratiti jer sam primijetila da u ocu raste bijes. (...) Donio je metlicu iz kuhinje i počeo me mlatiti. Zatim je zatražio da mu objasnim razliku između H i K. (...) To je bio njegov način učenja sa mnom.⁸⁴

Moj je strah počinjao već za ručkom. Kad bih se umrljala, zviznuo bi me. Kad bih nešto prevrnula, dobila bih po turu. Jedva sam se još usuđivala dodirnuti čašu s mlijekom.⁸⁵

I kad bi noću ugledao nered, izvukao bi me iz kreveta i istukao. Na kraju bi i moja sestrice dobila svoje. Pobacao bi naše stvari po podu i naredio nam da za pet minuta sve uredno pospremimo. To nam ne bi pošlo za rukom pa bismo još dobile batina.⁸⁶

Christianin otac ne odgovara ulozi koju je trebao ispuniti, ulozi učitelja, odnosno roditelja. Upravo je osoba od koje se trebala učiti moralnom ponašanju zakazala u svojoj funkciji. Zato ne bi trebalo čuditi što je stekla sljedeći stav promatrajući odnos svoga oca, za kojeg kaže da ga je ipak na neki način voljela i poštovala⁸⁷, prema ostalima u njegovu životu:

Otac mi je jedino potvrđivao životno pravilo koje sam već naučila na ulici i u školi: tući ili biti pretučen. Majka, koja je dotad u životu popila dovoljno batina, došla je do iste spoznaje. (...) Polako sam učila pravila igre: stekni moć nad drugima ili će te tlačiti.⁸⁸

⁸² Golubović 2013: 28.

⁸³ Pečnik 1996: 133.

⁸⁴ Hermann & Rieck 2018: 10.

⁸⁵ Hermann & Rieck 2018: 10.

⁸⁶ Hermann & Rieck 2018: 10.

⁸⁷ Hermann & Rieck 2018: 10.

⁸⁸ Hermann & Rieck 2018: 11-12.

Uloga odgajatelja u cijelom procesu je da ispravno usmjerava djetetove sklonosti prema dobrome jer je krajnji cilj čovjeka postati dobar čovjek.⁸⁹ A nedostatak usmjerenja lako se da zapaziti dok Christiane opisuje svoj početak adolescencije. U jednom dijelu opisuje svoj prvi izlazak u disko koji je prešutjela majci te joj kasnije priznaje gdje je bila jer je imala potrebu razgovarati s nekim o onome što je doživjela.

Odmah mi je uputila nekoliko uobičajenih prijekora. Čekala sam pitanja. Ali nije ih bilo mnogo. Tog je nedjeljnog prijepodneva bila pod stresom. (...) Očito se nije željela opteretiti i uzrujavanjem zbog mene. (...) Nisam imala hrabrosti sama progovoriti. Nisam čak ni bila svjesna da želim. (...) Nisam mislila na sutra. Nisam pravila planove. Kakve uopće planove? Nitko od nas nikad nije govorio o budućnosti.⁹⁰

Sva slomljena vukla sam se do podzemne misleći: *Sve je ovo jedno veliko sranje*. Nisam imala pregled situacije. Nisam znala zašto idem u Sound⁹¹, nisam znala zašto se drogiram, nisam znala što bih drugo radila, nisam uopće ništa znala.⁹²

Manju stopu delikvencije pokazuju mladi čiji je odnos s roditeljima prisan i brižan, a praćenje i nadzor su pouzdani zaštitni čimbenici.⁹³ Kombinacijom autoritativnog roditeljskog odgojnog stila s roditeljskom privrženosti smanjuje se pojava delinkventnog ponašanja kao i niz drugih problema. Iskrenost i otvorenost preduvjet su za bliskost roditelja i adolescenta. Na taj način adolescent može otvoreno govoriti o svojim osjećajima, mislima i namjerama.⁹⁴

Već je spomenuto kako Rousseau naglašava važnost igre za djecu. U svom članku *Dječji doživljaj igre u predškolskoj i ranoj školskoj dobi* Rajić i Petrović-Sočo navode kako je Rousseau u *Emilu prvi promotrio dijete kao dijete, a ne neukog minijaturnog čovjeka u kojeg treba „natočiti“ znanje odraslih, već mu treba dozvoliti i omogućiti rast i razvoj.*⁹⁵ A s obzirom na to da je igra sastavni dio dječjeg učenja, druženja i odrastanja, neophodno je omogućiti djeci uvjete za istu. Jürgen Quandt, okružni omladinski pastor i voditelj Evangeličkog centra Haus der Mitte⁹⁶, u knjizi *Mi djeca s kolodvora Zoo* ovako je komentirao situaciju u gradu vezanu za mogućnost dječje igre:

⁸⁹ Golubović 2013: 32

⁹⁰ Hermann & Rieck 2018: 42.

⁹¹ Diskoteka u koju je Christiane krenula s 13 godina, iako je ulaz dozvoljen bio starijima od 16

⁹² Hermann & Rieck 2018: 51.

⁹³ Anderson i Hughes 2009; prema Đuranović 2013: 38.

⁹⁴ Režić i sur. 2010; prema Đuranović 2013: 38.

⁹⁵ Rajić, Petrović-Sočo 2015: 604.

⁹⁶ Sastajalište mladih iz Gropiusstadta i Neuköllna u kojem su radili socijalni radnici iz crkve. U tom su omladinskom domu mnogi mladi otvoreno pušili hašiš.

Osim toga, “prirodno“ okruženje pruža vrlo malo prirode pa time i malo mogućnosti za razvoj. Najslabije društvene skupine – djeca, mladež i stari – najneposrednije su izložene takvim razornim životnim uvjetima. (...) Gropiusstadtu nedostaju odgovarajuće mogućnosti za dječju igru, za korisno korištenje slobodnog vremena te prije svega za rekreaciju i odmor. (...) Nema nijednog mjesta gdje bi se djeca na legalan način istrčala. Logika gradova kakav je Gropiusstadt počiva na isplativosti kapitala i ne ravna se prema željama ljudi.⁹⁷

Zašto se toliko ističe važnost igre u životu djece? Dolores A. Steglin navodi da u igri dijete istražuje svijet i razvija praktične vještine. Također tvrdi da je igra važna za razvoj u socijalnom, spoznajnom, komunikacijskom, tjelesnom i kreativnom segmentu. Ključna je za emocionalni i duhovni razvoj. Podrazumijeva manipulaciju predmetima, igračkama i ostalim materijalima, te stvara istraživačka ponašanja, a istraživačka priroda igre prethodi stvarnoj fokusiranoj igri usmjerenoj na spoznavanje.⁹⁸

Možemo dakle primijetiti kako je Christianino neposredno okruženje, počevši od roditelja, uključujući njezine prijatelje i odgajatelje, kao i društvenu situaciju – nezaposlenost, selidba, stres u školi – bilo nepovoljno za njezin razvoj i, da se poslužimo Rousseauovim riječima, odrastanje u *dobrog čovjeka*. Ne smijemo zaboraviti naglasiti važnost vršnjačkog utjecaja, ili preciznije rečeno želje za pripadanjem, na kreiranje Christiane kao osobe. Dobro nam je poznato da se adolescenti žele uklopiti u određeno društvo koje smatraju zanimljivim, uspješnim ili *cool*. Tako je bilo i u njezinu slučaju.

Marina Đuranović piše da mladi ljudi počinju mijenjati svoj odnos prema društvenim autoritetima te da su skoncentrirani na ulazak u svijet odraslih, a uz to i kritički evaluiraju svijet u kojem žive. Adolescenti također na temelju vršnjačkih reakcija korigiraju svoj izgled i ponašanje da bi sličili ostalim članovima skupine. Na temelju njihovih komentara gradi se mišljenje i slika o sebi, bilo pozitivna ili negativna. Zaključuje kako je pripadanje grupi u tom razvojnom razdoblju je važan čimbenik socijalnog i emocionalnog razvoja osobe.⁹⁹

Dotad sam već mnogo toga naučila. Nisam se samo ufurala u muziku koju su slušali, nego i u njihov jezik. On je bio drukčiji, kao i sve ostalo kod njih. Bili su mi važniji od engleskog i matematičkih formula. (...) Tako smo ispijali bocu i brbljali. Uglavnom o policiji. (...) Psovali

⁹⁷ Hermann & Rieck 2018: 57.

⁹⁸ Steglin 2007: 3.

⁹⁹ Đuranović 2013: 34.-39.

su murjake i govorili da živimo u policijskoj državi. Za mene je sve to bilo strahovito novo. Dotad su mi jedini omraženi autoritativni tipovi bili kućepazitelji.¹⁰⁰

Ekipa je donijela ogromnu vodenu lulu. Nisam znala što je to. Kessi mi je objasnila da puše hašiš i rekla da smijem sjesti pokraj njih. Nisam baš točno znala što je to hašiš. (...) Svi su potegli. Ja sam odbila. Zapravo nisam htjela odbiti. Željela sam biti dio ekipe. Ali jednostavno još nisam dogurala do toga da pušim drogu. (...) Onda sam im rekla da mi se pije pivo.¹⁰¹

Ekipa je bila moja obitelj. Već mi se i pozdravni poljubac strašno sviđao. Svatko je svakog ljubio nježno i prijateljski. Otac me nikad nije tako poljubio.¹⁰²

Golubović u svom zaključku govori da čovjeku, kako bi postao čovjek u punom smislu te riječi, treba omogućiti razvijanje svih njegovih sposobnosti i potencijala.¹⁰³ Uzmemo li u obzir sve okolnosti u kojima je Christiane odrastala i bila odgajana, ili ispravnije rečeno nedostatak pravog odgoja, možemo shvatiti kako joj je u odrastanju značajno nedostajalo brige, pažnje i vođenja, stoga nas ne bi trebalo previše čuditi da je želju za pripadanjem ispunila na drugim mjestima koja nisu bila dobra za nju. Iako sada možemo samo nagađati kako bi izgledao Christianin život da su roditelji ili neki od učitelja bili prisutniji i pokazali iskreni interes za nju, čini se vrlo moguće i vjerojatno da bi joj se život razlikovao. Ipak i sama navodi primjer svoje prijateljice Kessi koju je majka jedno jutro nakon izlaska zatekla na podzemnoj željeznici kako spava vjerujući da je njezina kći u krevetu kod prijateljice.

Kessi je još u snu dobila nekoliko šamara po oba obraza. Zatim je povratila. Majka ju je uhvatila za nadlakticu i odvušla je. Pljuske na stanici podzemne Wutzkyallee vjerojatno su sačuvale Kessi od mnogo toga. Bez tih pljuski možda bi i prije mene završila na sceni i štajgi, i danas ne bi spremala maturu. Zabranjeno joj je druženje sa mnom...¹⁰⁴

Ovim se ne želi reći da se jedino “pljuskama“ može uspostaviti izgubljena disciplina, dapače vidjeli smo kako je to dotad utjecalo na Christiane, ali je najbliži i jedini primjer u knjizi gdje vidimo kako postavljanje granica može imati pozitivan ishod. Raboteg-Šarić, Sakoman i Brajša-Žganec proveli su istraživanje u kojem su ispitali na koji je način roditeljski odgojni stil povezan s provođenjem slobodnog vremena njihove djece. Navode da su ponašanja karakteristična za autoritativan stil odgoja povezana s pozitivnim socijalizacijskim učincima. Pokazali su da su nadzor i podrška u pozitivnoj korelaciji sa školskim uspjehom, a u negativnoj

¹⁰⁰ Hermann & Rieck 2018: 28.

¹⁰¹ Hermann & Rieck 2018: 27.

¹⁰² Hermann & Rieck 2018: 39.

¹⁰³ Golubović 2010: 621.

¹⁰⁴ Hermann & Rieck 2018: 43.

s konzumiranjem alkohola i droge te da je uključivanje djece u donošenje odluka koje se tiču obitelji povezano s manje učestalim alkoholiziranjem i drogiranjem.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Raboteg-Šarić, Sakoman i Brajša-Žganec 2002: 249.

4 Dobar život

Većina nas želi dobar život i pokušava ga ostvariti na različite načine, ovisno o tome što za pojedinca predstavlja dobar život. Kada razmišljamo o onome što želimo za sebe ili druge to najčešće uključuje sreću, zdravlje, posao koji vole, zadovoljavajuće prijateljske i ljubavne odnose. U filozofiji se dobrobit *koristi za opisivanje onoga što je neinstrumentalno dobro ili konačno dobro za osobu*.¹⁰⁶ U antičko vrijeme, ovom temom bavili su se Platon u *Republici* i Aristotel u *Nikomahovoj etici*. Tijekom srednjeg vijeka mnogi filozofi i teolozi poput Tome Akvinskog, Bonaventure i Williama Ockhama raspravljali su o pojmovima dobrote i najvišeg dobra. U današnje vrijeme razlikuje se instrumentalno i intrinzično dobro. Često se kaže da je nešto intrinzično dobro ako je dobro samo po sebi ili je dobro na temelju svojih intrinzičnih, nerelacijskih svojstava, a instrumentalno dobro ako je dobro kao sredstvo za nešto što je dobro.¹⁰⁷ Što se tiče teorija o dobrobiti, s jedne strane postoje subjektivne teorije u koje ubrajamo hedonizam i teoriju ispunjenja želja, a s druge strane su objektivne – teorija objektivne liste i perfekcionizam.¹⁰⁸

Knjiga *Mi djeca s kolodvora Zoo* odličan je poticaj za razmišljanje o dobrome životu. U kontekstu ove knjige tema je, možemo reći, paradoksalna. Svi spomenuti u knjizi težili su dobrome životu, ali su bili zarobljeni svojom ovisnošću koja ih je sprječavala da ga ostvare. Christiane i njezini prijatelji dolaze iz nestabilnih obitelji (alkoholizam, nasilje, rastave braka, siromaštvo...) gdje se pojam dobrog života čini nepoznatim, pa bježe od stvarnosti u svijet droge, tražeći lažan osjećaj sreće. Christiane u početku konzumira droge s nadom da će pronaći nešto što će je ispuniti ili, kako je i spomenuto u drugom dijelu, da će osjetiti pripadnost i ljubav. Kako sve dublje pada u ovisnost i pojam dobrog života za Christiane se udaljava. Njezina svakodnevnica postaje borba za preživljavanje, gdje preživljavanje znači još jedno snalaženje za nabavku novca za heroin. Umjesto ispunjenja i sreće, Christiane i njeni prijatelji pronašli su samo patnju i bol, što je snažan kontrast pojmu dobrog života kakav većina ljudi zamišlja.

Prva i najjednostavnija teorija o dobrobiti je hedonizam. Prema njemu, užitek je jedina stvar koja ima prudencijalnu vrijednost, a bol jedina stvar koja je za nas (neinstrumentalno) loša. Važno je spomenuti da se ove tvrdnje odnose na ono što je neinstrumentalno dobro ili loše za nas. Dopušta se da i druge stvari osim zadovoljstva budu instrumentalno dobre za nas, na primjer posjedovanje materijalnih dobara i odnosi s drugim ljudima. Dobrobit se sastoji u

¹⁰⁶ Crisp 2017, prema Gavran Miloš 2021: 26.

¹⁰⁷ Ronnedal 2019: 237.

¹⁰⁸ Gavran Miloš 2021: 31.

uvećavanju ugone i izbjegavanju boli.¹⁰⁹ Kad se govori o užitku shvaća ga se kao osjet ili senzaciju. Stoga bi za nas bile dobre one stvari koje su nam ugodne, poput dobre hrane, pića, razgovora s dragom osobom ili slušanje glazbe jer nam to stvara ugodna iskustva. A bol u koljenu, zubu ili život u nasilnoj okolini loši su za nas jer izazivaju osjećaj neugode odnosno bolna iskustva.¹¹⁰ Iako se na prvu može činiti prihvatljiv i privlačan, i hedonizam podliježe prigovorima. Jedan od prigovora je prigovor osnovnih užitaka koji propituje tvrdnju da *svi* užici doprinose dobrobiti. Primjeri koji se navode su nemoralni užici – oni povezani s nemoralnim radnjama, poput drogiranja ili uživanja u mučenju. Potom, zadovoljstvo iz trivijalnih izvora, na primjer zadovoljstvo iz gledanja *reality* TV programa, ili zadovoljstvo koje je nedostojno poput valjanja u blatu.¹¹¹ Također, postoji i paradoks hedonizma u kojem se ogleda činjenica da *djelovanje koje je motivirano isključivo ugodom ponekad ne uspijeva osigurati veću količinu ugone, ni doprinijeti porastu dobrobiti.*¹¹² Baš kao što je slučaj i s Christianom.

Odmah sam uvukla prah kroz nos. Osjetila sam jedino oštar, gorak okus. (...) Ali strahovito me brzo počelo hvatati. Udovi su mi postali užasno teški i istodobno sasvim laki. Bila sam beskrajno umorna, a to je bio fantastičan osjećaj. Osjećala sam se sjajno, kao nikad prije.¹¹³

Iako bismo intuitivno zaključili da ovu vrstu ugone ne možemo zapravo povezati s dobrobiti, u osjetnom se hedonizmu ugodna ili bol definiraju kao *specifična vrsta osjeta ili senzacije*¹¹⁴ te se ne rade se razlike među ugodama. Smatra se da se dobrobit sastoji u uvećavanju količine ugodnih senzacija, bez obzira na to o kojim se ugodama radi. Ta vrsta hedonizma na dobrobit gleda najprije kroz količinu, to jest intenzitet ugone i njezino trajanje. Jedan od poznatijih argumenata koji propituje ovakav hedonizam postavlja pitanje bismo li izabrali život svinje sa sigurnim ugodama uživanja u blatu i osjećaja visokog intenziteta ugone, koji dugo traje, ili život osobe koja je ostvarila profesionalni uspjeh, zbog čega je osjećaj ugone bio intenzivan, ali je trajao kraće, te je put do tog života bio kroz niz neugodnih iskustava. Iz ovoga možemo zaključiti da ipak je tako da postoje aktivnosti i radnje koje su vrjednije od nekih drugih.¹¹⁵

Sljedeća teorija je teorija ispunjenja želja. Prema njoj, ono što je dobro za nas je ispunjenje naših želja, a ono što nije dobro, odnosno loše je za nas, ako su te želje neispunjene. Prema željama možemo razlikovati je li nešto dobro ili loše za nas. Nešto je dobro za pojedinca jer

¹⁰⁹ Fletcher 2016: 1 [Guy Fletcher-The Philosophy of Well-Being: An Introduction-Routledge \(2016\).pdf](#)

¹¹⁰ Gavran Miloš 2021: 32.

¹¹¹ Fletcher 2016: 9.

¹¹² Gavran Miloš, Zelič 2024: 20.

¹¹³ Hermann & Rieck 2018: 54.

¹¹⁴ Gavran Miloš 2021: 32.

¹¹⁵ Gavran Miloš, Zelič, 2024: 27.

ispunjava određenu želju ili je loše zbog nemogućnosti ispunjenja želje i dovodi do frustracije. Dobrobit se veže uz to kakav je svijet zapravo, a ne samo uz naša subjektivna iskustva. Ona moraju odgovarati stvarnost što bi značilo da nije dovoljno samo vjerovati da se naša želja ostvarila. Dakle, želje i stanje stvari u svijetu dva su elementa dobrobiti i tako se rješava problema s kojim se suočava pozicija hedonizma gdje se kao središnji element dobrobiti uzima samo mentalni stav. Naravno, i uz ovu teoriju vežu se određeni prigovori. Kako smo i sami svjesni, postoje želje koje ne doprinose boljitku pojedinca, a osim toga mogu nanositi i štetu.¹¹⁶

Motajući se tako među njima [ostalim ovisnicima], samoj sam se sebi činila veličanstvenom. Kretala sam se tim peronom ispod kao zvijezda među zvijezdama. Vidjela sam kako bapci s gomilom najlonskih vrećica zaprepašteno i užasno bulje u nas i razmišljala sam koliko smo mi džankiji iznad njih. Svakako, vodimo težak život, svakog bismo dana mogli umrijeti i sigurno uskoro i hoćemo. Ali drukčije i ne želimo. Meni se barem tako sviđalo.¹¹⁷

Kao kontrast pročitanim tekstom, iz kojeg bi se mogla iščitati želja za određenim načinom života, pročitajmo drugi odlomak u kojem Christiane i njezin dečko razgovaraju nakon što je ona išla prvi put zarađivati kod mušterije.

Stavio mi je ruku oko ramena. Počelo je kišiti i nisam znala jesu li kapi na njegovu licu kiša ili suze. Zaustavio se još jedan autobus. Rekla sam: *Nema nam izlaza iz ovog. Sjećaš se kako je bilo dok smo još bili na tabletama i hašu? Osjećali smo se totalno slobodni. Bili smo totalno neovisni. Nitko nam nije bio potreban, i ništa. A sad smo lijepo ovisni.* Prošla su još tri ili četiri autobusa. Pričali smo o tužnim stvarima. Plakala sam, a Detlef me držao u naručju. Na koncu je rekao: *Nekako ćemo se već izvući. Uskoro ćemo se jednostavno skinuti s igle.*¹¹⁸

Naravno da nisu sve želje jednake. Zato bi kao dodatan kriterij bilo poželjno dodati vremenski kontekst, odnosno razlikovati kratkotrajne od dugotrajnih posljedica naših želja jer privremeno ispunjenje neke želje često dolazi s ozbiljnim posljedicama. U tom kontekstu, ovisnost je jedan od najboljih primjera. Osoba gubi kontrolu nad svojim željama i postaje zarobljena u začaranom krugu potrebe za drogom.

Zbog jakih prigovora iz kojih vidimo da u nekim slučajevima možemo tvrditi da je nešto dobro za osobu neovisno o tome što ona misli, želi ili osjeća, postoje i objektivne teorije o dobrobiti. Kod njih se dobrobit ne veže uz mentalni stav pojedinca, već je neovisna o njemu. Kao

¹¹⁶ Gavran Miloš 2021: 36.

¹¹⁷ Hermann & Rieck 2018: 141.

¹¹⁸ Hermann & Rieck 2018: 80.

najpoznatija vrsta objektivne teorije pojavljuje se perfekcionizam.¹¹⁹ Kao što su određene stvari dobre za automobilske motore, prirodu, instrumente, tako su i druge stvari dobre za ljude. Glavna ideja povezana je s našom nutrinom, odnosno našim prirodno urođenim specifičnostima. Ovom se teorijom želi reći da dobrobit bića ovisi o njegovoj vrsti. Dakle, ono što je dobro za ljude dio je ljudske prirode te bismo trebali razvijati našu ljudsku prirodu – karakteristične vještine i kompetencije.¹²⁰ Dobro je za nas da ostvarimo svoju prirodu, svoje ljudske potencijale. Kad promišljamo o ispunjenim ljudima s visokom razinom blagostanja, primjećujemo da ti ljudi čine upravo ono za što se perfekcionizam zalaže – razvijaju svoju ljudsku prirodu, odnosno sposobnosti koje posjeduju kao ljudi. Ponekad nam se čini da nečiji život, bilo da se radi o ponašanju ili načinu života, ne priliči ljudima i da može biti bolje.

Axelov je stan bio pravi ćumez. Smrad me zapahnuo već na ulazu. Posvuda su ležale prazne riblje limenke; opušci su bili zabijeni u ulje i umak od rajčica ili senfa. Kad sam htjela pomaknuti nekoliko čašica jogurta na jedinom stolu, dvije riblje limenke pale su na pod. Umak se prolio po sagu. Nitko se nije obazirao. Iz saga je ionako izbijao nezamislivo odvratn smrad. Kad se Axel puknuo, shvatila sam zašto toliko smrdi. Izvukao je špricu s ostacima krvi iz ruke, napunio je vodom i štrcnuo ružičastu tekućinu na sag.¹²¹

Čini se kako imamo određenu zamisao o tome što bi ljudski život trebao sadržavati, ili barem kakav ne bi trebao biti, jer život opisan u gornjem odlomku ne bismo poželjeli ni sebi ni drugima. Perfekcionizam pokušava objasniti i dati oblik intuicijama koje su vezane za dobar život. Riječima Ane Gavran Miloš i Nebojše Zeliča, *perfekcionizam može objasniti našu intuiciju da su životi koji su intelektualno i emotivno bogati dobri ili barem bolji od života koji su intelektualno i emotivno plitki, ako govorimo o osobama sličnih intelektualnih, emotivnih i fizičkih sposobnosti.*¹²² U knjizi Christiane ističe koliko voli životinje i spominje svoje kućne ljubimce te kako se brine za njih. U maštanjima o životu s Detlefom uvijek se nalaze ljubimci i skromna kuća s vrtom, a u savjetovalištu za profesionalnu orijentaciju čitala je o zanimanju njegovatelja životinja. Tamo je odvela i Detlefa sljedeći dan i opet su maštali o drugačijem životu, nakon čega su se vratili na kolodvor.

¹¹⁹ Gavran Miloš 2021: 38.-39.

¹²⁰ Fletcher 2016.

¹²¹ Hermann & Rieck 2018: 69.

¹²² Gavran Miloš, Zelič 2024: 91.

5 Zaključak

Cilj je ovoga rada bio sagledati iz šireg konteksta potresno svjedočanstvo zapisano u knjizi *Mi djeca s kolodvora Zoo*. Stoga smo započeli s odgojnim pitanjem gdje smo zaključili kako je za odrastanje u odgovornog, dobrog čovjeka nužno imati pravilno vođenje i okolinu koja nas podržava te mogućnost razvijanja svih naših sposobnosti. U kontekstu uloge književnosti u obrazovanju pregledani su načini na koje se narativna književnost može povezati s etičkim djelovanjem. Zbog sugestivnog djelovanja koje književnost ima, ona može oblikovati naš pogled na svijet. Tipični narativi mogu poboljšati naše razumijevanje situacija koje zahtijevaju moralne prosudbe, a isto tako možemo, kroz refleksiju, doći do odgovora kako bismo mi djelovali u određenoj situaciji. Dakle kroz priče se učimo donošenju relevantnih odluka. Također se htjelo prikazati književnost kao kognitivno vrijednu, odnosno htjelo se pokazati da i iz književnosti možemo doći do spoznaja. Poseban način gledanja na književnost je promatranje iste kao svjedočanstva. U tom pogledu, djela nas mogu učiniti svjesnijima određenih pitanja i empatičnijima, a putem emocija spoznajemo svoje vrijednosti. Baveći se ljudima i ljudskim temama, koje su, zaista, raznolike, upoznajemo se s cijelim novim svijetom i izlažemo se, ponekad, nezamislivim situacijama. Dakle nije samo da se upoznajemo s raznim problemima, već imamo mogućnost o njima promisliti i na različite načine, kroz prizmu različitih likova. S obzirom na širinu koju umjetnost, a time i književnost, obuhvaća, smatram da se isplati promatrati ju ne samo kao puku umjetnost, nego i kao vrijednost u pogledu učenja. Promišljajući o književnim djelima možemo doći do različitih tema, od kojih je jedna i tema dobrog života. Vidjeli smo da dobar život ne čini samo čista uroda, to jest hedonizam, nego se čini valjanim prihvatiti da postoje objektivne vrijednosti koje utječu na kvalitetu našega života. Primjerice, pisanje ovoga rada bila je moja želja, no iako je to moja želja nije uvijek bilo ugodno. Ali to ne znači da nije vrijedno.

6 Sažetak

Tema je ovoga rada uloga književnosti u odgojno-obrazovnom procesu, a s obzirom na karakter knjige *Mi djeca s kolodvora Zoo* upravo je ona izabrana kao primjer poučne literature. Želja je bila približiti mogućnost koju nam pruža književnost u obrazovnom procesu i, kroz primjere iz knjige, dočarati važnost pravilnog usmjerenja od najranijih čovjekovih dana, odnosno naglasiti ulogu odgoja. Pritom se navode različiti autori u kontekstu uloge književnosti u edukaciji, a na kraju se, u kraćem opsegu, govori o dobrobiti. Iznose se teorije koje govore što čini dobar život, povezano s gore spomenutom knjigom.

Ključne riječi: književnost, obrazovanje, *Mi djeca s kolodvora Zoo*, dobrobit

7 Abstract

The topic of this thesis is the role of literature in the educational process, and given the character of the book *Zoo Station: The Story of Christiane F*, it was chosen as an example of educational literature. The desire was to bring closer the possibility offered by literature in the educational process and, through examples from the book, to convey the importance of meaningful guiding from the earliest days, that is, to emphasize the role of education. Various authors are cited in the context of the role of literature in education, and at the end, in a shorter scope, wellbeing is discussed. Theories of what makes a good life are put forward, linked to the book mentioned above.

Key words: literature, education, *Zoo station: The story of Christiane F*, wellbeing

Popis literature

1. Ben-Ze'ev, A. (2000). *The Subtlety of Emotions*, MIT Press
2. Böhler, B (2018). *The anniversary of a German cult classic*, dostupno na: <https://openlettersreview.com/posts/the-anniversary-of-a-german-cult-classic>
3. Carr, D. (2010). *Dangerous Knowledge: On the Epistemic and Moral Significance of Arts in Education*, *The Journal of Aesthetic Education*, 44(3) , str. 2-14
4. Đuranović, M. (2013). *Obitelj i vršnjaci u životu adolescenata*. Napredak, 154. (1-2), 31-46. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/138555>
5. Fletcher, G. (2016) *The philosophy of well-being*, , Routledge
6. Gavran Miloš, A. (2021). *Što filozofi znaju o dobrom životu?*, *Prolegomena*, 20(1), str. 25-50.
7. Gavran Miloš, A. & Zelič, N. (2024). *Filozofija dobrobiti*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci. Retrieved from <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:147643>.
8. Gibson, J. (2009). „Literature and knowledge“ In R.Eldridge, ed., *The Oxford Handbook of Philosophy and Literature*, Oxford: Oxford University Press
9. Golubović, A. (2010). *Filozofija odgoja*, *Riječki teološki časopis*, 36(2), str. 609-624.
10. Golubović, A. (2013). *Aktualnost Rousseauovih promišljanja filozofije odgoja s posebnim osvrtom na moralni odgoj*. *Acta Iadertina*, 10 (1), 0-0. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/190111>
11. Hagberg, G. (2008). *Art and ethical criticism*, Blackwell
12. Hermann, K., Rieck, H. (2018). *Mi djeca s kolodvora Zoo*, Udžbenik.hr
13. Jack, S. J., & Ronan, K. R. (2008). *Bibliotherapy: Practice and research*, dostupno na <https://psycnet.apa.org/record/2008-06178-003>
14. Lamarque, P. (2009). *The Philosophy of Literature*, Oxford: Blackwell
15. Macallister, J. (2023). „Moral learning through Tragedy in Aristotle and *Force Majeure*“, *The Journal of Aesthetic Education*, 57(1). str. 2-15.
16. Pečnik, N. (1996). *FIZIČKO KAŽNJAVANJE NA RAZMEĐU ZLOSTAVLJANJA DJECE I DRUŠTVENOG PRIHVAĆENOG RODITELJSKOG PONAŠANJA*. *Ljetopis socijalnog rada*, 3 (1), 133-141. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/198156>
17. Poleis, L., dostupno na: [Mind Art - Knjigoterapija \(luana-poleis.com\)](http://MindArt-Knjigoterapija(luana-poleis.com))
18. Pranjić, M. (2015). *Autohtoni starorimski odgoj*. *Napredak*, 156 (1-2), 169-203. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/166163>
19. Pranjić, M. (2009). *PAIDEIA. Starogrčka odgojno-obrazovna forma*. *Metodički ogledi*, 16 (1-2), 9-21. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/51743>

20. Prijić-Samaržija, S. i Vidmar, I. (2012). *Fikcijsko svjedočanstvo*. Prolegomena, 11 (1), 65-82. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/83146>
21. Raboteg-Šarić, Z., Sakoman, S. i Brajša-Žganec, A. (2002). *Stilovi roditeljskoga odgoja, slobodno vrijeme i rizično ponašanje mladih*. Društvena istraživanja, 11 (2-3 (58-59)), 239-263. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/19687>
22. Rajić, V. i Petrović-Sočo, B. (2015). *Dječji doživljaj igre u predškolskoj i ranoj školskoj dobi*. Školski vjesnik, 64 (4), 603-620. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/153131>
23. Rönndal, D. (2020). *The Good: An Investigation into the Relationships Among the Concepts of the Good, the Highest Good, Goodness, Final Goodness and Non-instrumental Goodness*. Synthesis philosophica, 35 (1), 235-252. <https://doi.org/10.21464/sp35113>
24. Stegelin, D.A. (2007). *Zašto je važno zagovarati stav o važnosti igre na razvoj djeteta*. Dijete, vrtić, obitelj, 13 (47), 2-7. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/177663>
25. Vidmar, I. i Baccarini, E. (2010). *Art, Knowledge and Testimony*. Synthesis philosophica, 25 (2), 333-348. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/68517>
26. Vidmar Jovanović, I. (ur.). (2019) *Narrative Art, Knowledge and Ethics*, University of Rijeka